הרב **אליסף יעקבסון**
ישיבת 'מאור טוביה' מצפה ירחו

"אם כן היית נוהג לא קיימת מצוות סוכה מימיך"

במשנה בסוכה (כח ע"א) הובאה מחלוקת בין בית שמאי לבית הלל:

מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין. אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לא כך היה מעשה, שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לבקר את רבי יוחנן בן החורנית ומצאוהו שהיה יושב ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית ולא אמרו לו דבר? אמרו להם בית שמאי: משם ראיה?! אף הם אמרו לו: אם כן היית נוהג לא קיימת מצות סוכה מימיך.

מהדיון בין בית שמאי לבית הלל, לומד רב יוסף בגמרא בברכות (יא ע"א) עיקרון חשוב בפסיקת ההלכה במחלוקות שבין ב"ש לב"ה:

תני רב יחזקאל: עשה כדברי בית שמאי – עשה, כדברי בית הלל – עשה. רב יוסף אמר: עשה כדברי בית שמאי – לא עשה ולא כלום, דתנן: מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית...

רש"י (ברכות שם ד"ה לא) מסביר כי כמו שלפי ב"ש מי שעשה כב"ה לא עשה ולא כלום, כך גם מבחינת ב"ה מי שיעשה כב"ש לא עשה ולא כלום.

אולם, התוספות בסוכה (ג ע"א ד"ה דאמר) שואלים על הבנה זו שתי שאלות:

א. ברור לפי רב יוסף כי מבחינת ב"ש מי שיעשה כב"ה לא עשה ולא כלום, אולם מי אמר כי ב"ה נוקטים באותה הדרך כלפי ב"ש?

ב. מה החידוש בדבריו של רב יוסף? הרי אם נפסקה הלכה כב"ה ודאי שמי שינהג כב"ש לא עשה ולא כלום, שהרי מעשיו נוגדים את ההלכה!

ועונים התוספות כי מדברי ב"ש למדנו עיקרון חשוב בסמכות הכללית של חכמים:

וצ"ל דאיצטריך התם לאיתויי היכא דב"ה מחמירים מדרבנן וב"ש מוקמי לה אדאורייתא ולא גזרי, אם עשה כדברי ב"ש לא יצא ידי חובתו אפי' דאורייתא! כדאשכחן לב"ש היכא דיתיב אפיתחא דמטללתא דגזרי שמא ימשך אחר שולחנו וקאמרי לא קיימת מצות סוכה מימיך, דאפי' מדאורייתא לא קיים, ומדבית שמאי נשמע לב"ה.

על פי תוספות, ב"ה סוברים כי אין סיבה לגזור בסוכה גדולה "שמא יימשך אחר שולחנו", ולכן אדם זה יוצא ידי חובת מצוות סוכה. אולם ב"ש גזרו על ישיבה בצורה כזו בסוכה, וממילא מתעוררת השאלה מה הדין לדידם כאשר אדם עבר על דבריהם וישב באופן כזה בסוכה, האם הוא קיים מצוה מדאורייתא ועבר על גזירת חכמים או שלא קיים מצוה כלל? ומדברי ב"ש לרבי יוחנן בן החורנית "לא קיימת מצוות סוכה מימיך", לומדים כי אדם העובר על דברי חכמים, למרות שהוא קיים את המצווה כתיקונה מדאורייתא – לא יצא ידי חובתו אפילו מן התורה! לפי

רב יוסף, עיקרון זה של ב"ש לא נדחה ע"י בית הלל, וגם הם מסכימים על רמת התוקף של גזירות חז"ל. לפי זה, תוס' עושים אוקימתא לדברי רב יוסף, שכל דבריו מוסבים רק על מקרה בו ב"ה גוזרים ואילו ב"ש משאירים את דין התורה על כנו.

התוספות בברכות (שם ד"ה ד"ה תני) הולכים בדרך שונה:

> תני רב יחזקאל: עשה כבית שמאי – עשה, ורב יוסף אמר: עשה כב"ש – לא עשה ולא כלום. וא"ת פשיטא דאין הלכה כמותן, וי"ל הואיל וב"ש מחמירים על האדם טפי מב"ה לא שייך לומר פשיטא, דהא דעשה כב"ש לא עשה ולא כלום היינו היכא דב"ש מקילין וב"ה מחמירין, אבל הכא בקריאת שמע לא פסלי ב"ה דברי ב"ש.

התוספות כאן מסבירים כי "עשה כב"ש – לא עשה ולא כלום" הינו אפילו כאשר ב"ש מחמירים! דהיינו, לגבי קריאת שמע ב"ש אומרים כי ניתן לעשות זאת רק באופן אחד (בבוקר – בעמידה, בלילה – בהטיה), ואילו ב"ה נוקטים כי ניתן לעשות זאת בכל האופנים. ב"ה מקילין יותר מב"ש, ובכל זאת, מי שיעשה כמותם לא עשה ולא כלום! זהו חידוש עצום, אולם יש בו קושי, מדוע מי שמחמיר ייחשב כלא עשה ולא כלום, הרי גם לפי ב"ה ניתן לקרוא באופן שב"ש מחייבים?

בנוסף, חידוש זה מעורר שאלה חדשה ששואלים התוס' שם, כיצד למד רב יוסף דבר זה מהדיון שבין ב"ש וב"ה במעשה של ר' יוחנן בן החורנית? הרי שם מדובר על מקרה שב"ש מחמירים ומובן מדוע לדעתם מי שמיקל כב"ה לא עשה ולא כלום, אך כיצד ניתן ללמוד מכך שמי שיחמיר כב"ש לא עשה ולא כלום?

על שאלה זו ניתנו שתי תשובות אפשריות בבעלי התוס', תשובה פרטית העוסקת דווקא בק"ש ותשובה עקרונית בכל המחלוקות שבין ב"ש וב"ה.

ראשית, נראה את דברי תוספות הרא"ש, הנוקט כי בק"ש הנוהג כב"ש יכול ליצור בעיה: "ה"נ איכא למיחש לפעמים שלא יוכל להטות וימנע מלקרות".

על פי התורא"ש החומרא עלולה לגרום לקולא. אדם שהתרגל להטות עלול לתפוס זאת בתור עיקר הדין, וכאשר תיווצר מציאות בה הוא לא יוכל לעשות זאת, הוא יימנע מלקרוא ק"ש ונמצא חומרו קולו.

ואולי זו כוונת התוס' עצמם:

> ע"כ פירש הר"ר שמעיה דקא מדמה הכי מדקאמר לא קיימת אף על גב דמן הדין יצא, שהרי בראשו ורובו בסוכה אינו אסור אלא גזירה שמא ימשך אחר שלחנו. כה"ג גבי ק"ש אף על גב דמן הדין יצא בדיעבד, כיון דלב"ה אין נכון כדאיתא במתניתין כדאי היית לחוב בעצמך, אם עשה כב"ש לב"ה לא עשה ולא כלום.

לעומת זאת, בפסקי הרי"ד מרחיב זאת להנהגה כללית בכל מחלוקות ב"ש וב"ה:

> העושה כבית שמאי לא עשה כלום, פירוש: אם **נתכוון לעשות כחומרי בית שמאי, כאילו לא עשה כלום מצוה.**

לימודו של הרי"ד ממעשהו של ר' יוחנן בן החורנית שונה מכפי שהבנו:

דתנן: מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין. אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לא כך היה מעשה, שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לבקר את ר' יוחנן בן החורוני, ומצאוהו ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית. **פירוש: ומה לו להידחק בכל זאת, לצמצם עצמו לישב ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, אי לאו שהיה סבור שאילו יחמיר כבית שמאי לא קיים מצות סוכה, גזירה שמא ימשכו העולם אחריהן ויעשו גם כקוליהון.**

על פי הרי"ד, הלימוד איננו מדברי ב"ש לריב"ה אלא ממעשהו של ריב"ה עצמו. הוא היה יכול לשבת גם עם שולחנו בסוכה ולצאת ידי חובה גם אליבא דב"ש, ובכל אופן בחר לשבת דווקא בצורה הזאת, אין זאת אלא משום שסבר כי אם יעשה כב"ש לא ייצא ידי חובה כלל! ומסביר הרי"ד שעשייה כב"ש בחומרות שלהם עלולה לגרום הימשכות אחריהם, ויצא מכך גם עשייה כמותם בקולות שלהם.

יש לעיין בדברי הרי"ד הללו. הרי בק"ש אדם צריך להתאמץ על מנת לעשות כב"ש, ממילא מובן כי המאמץ לעשות כמותם יכול לגרום לתקלות. אולם בסוכה, כפי שמתאר זאת הרי"ד, המצב הנתון הינו לעשות כב"ש וריב"ה 'נדחק לצמצם עצמו', ונראה משונה לדרוש מבני האדם לשבת בסוכה בצורה מוזרה שכזאת! אולי ניתן לומר כי ר' יוחנן בן החורנית ידע שמגיעים אליו זקני ב"ש וזקני ב"ה, במצב כזה, אם ישב כולו בתוך הסוכה יוכלו לומר כי עשה זאת באופן טבעי אך גם ייתכן שיגידו כי עשה זאת על מנת להחמיר כב"ש. וכדי למנוע כל יכולת של אמירה כזו, ישב ר' יוחנן דווקא באופן כזה שלא תהיה אפשרות כלל לומר כי החמיר כב"ש.

הפני יהושע בברכות, ללא שהכיר את דברי הרי"ד, כתב באופן דומה מאוד לדבריו:

ולולי פרש"י ותוס' היה נראה לי לפרש בענין אחר בפשיטות, דרב יוסף מדר' יוחנן החורני גופא מביא ראיה, והיינו משום דבפ"ק דיבמות (דף ט"ז ע"ב) מייתי הש"ס ברייתא דר' יוחנן החורני מתלמידי שמאי היה וקתני נמי התם ואף על פי שתלמיד שמאי היה כל מעשיו לא עשה אלא כב"ה, וא"כ משמע לכאורה להדיא דכל העושה כב"ש לא עשה ולא כלום כיון דתלמידי ב"ש גופייהו עושין כב"ה. אלא דבאמת מהתם ליכא ראיה כיון דהך עובדא דהתם הוה ב"ש לקולא וב"ה לחומרא, מש"ה היו מחמירין כב"ה, ומש"ה מייתי רב יוסף ראיה מהך עובדא דסוכה דמצינן דר"י החורני אף על פי שהיה מתלמידי ב"ש אפ"ה היה יושב ראשו ורובו בסוכה ושולחנו חוץ לסוכה, אף על גב דבכה"ג ב"ש פוסלים, אלא על כרחך **היינו משום דלעולם יש לעשות כב"ה בין לקולא בין לחומרא ואפילו המחמיר כב"ש לא עשה ולא כלום**, כן נראה לי ברור... ואולי מקום הניחו לי מן השמים.

אמנם על פי הפנ"י משמע שדברי רב יוסף מכוונים לכך שאין כלל עניין להחמיר כב"ש, ולא באופן קיצוני יותר, כמשתמע מדברי הרי"ד, שמי שמחמיר כב"ש לא קיים את המצווה.

ומדברי הפנ"י נתעוררתי להסתכלות חדשה לגמרי בדברי ב"ש. הפנ"י הפנה לגמרא ביבמות, שם מוזכר כי ר' יוחנן בן החורנית היה תלמידו של שמאי, ובכל זאת "כל מעשיו לא עשה אלא כדברי בית הלל". הגמרא שם מאריכה בשאלה האם ב"ש עשו כדבריהם או לא עשו כדבריהם,

ואחת ההוכחות לומר כי ב"ש עשו כדבריהם הינו ר' יוחנן – שהרי אם כל ב"ש עשו כב"ה, מדוע רק עליו אומרים שהיה עושה כבית הלל? אלא מוכח שב"ש עשו כדבריהם ור' יוחנן בן החורנית היה חריג. ממילא, ניתן לומר כי ב"ש האומרים לר' יוחנן "לא קיימת מצוות סוכה מימיך", אינם מחילים זאת על כל מי שיעשה כבית הלל, אלא אך ורק על רבי יוחנן, שלמרות שהוא תלמידו של שמאי הוא לא נוהג כמותו! אם ב"ה יעשו כדבריהם, ודאי שב"ש לא יאמרו להם שהם לא קיימו מצוות סוכה, אך כאשר מישהו מבית שמאי (וסובר כי מעיקר הדין יש לגזור שמא יימשך) עושה כדברי ב"ה, הוא אכן לא קיים מצוות סוכה. כלומר, יש ויכוח בין ב"ש לבין ר' יוחנן בן החורנית כיצד צריכים תלמידי ב"ש לנהוג, האם כסברתם או כדברי ב"ה. אך לפירושנו זה חוזרת השאלה מה כוונתו של רב יוסף "עשה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום"? וצריך לומר שרב יוסף אומר כי בניגוד לרב יחזקאל, הסובר שיש ביכולתו של האדם להחליט כמי לנהוג, נוקט רב יוסף שלאחר שיצאה ההלכה כב"ה, אי אפשר כבר לנהוג כב"ש, כפי שב"ש סברו שמי שנוהג כמותם לא יכול לעשות כב"ה.

ונסכם:

א. לפי התוספות בסוכה, האמירה "לא עשה ולא כלום" היא בכל מחלוקת בה לצד אחד יש להעמיד את דין התורה על כנו ולצד השני יש לגזור גזירה, שאם עשה כצד הראשון, לפי הצד השני לא קיים אפילו את הדאורייתא. ודין זה מוסכם הן על בית שמאי והן על בית הלל.

ב. לפי תוספות הרא"ש, האמירה "לא עשה ולא כלום" היא אפילו כאשר הצד השני מחמיר, כיוון שאם הוא מתרגל לחומרא הוא עלול לתפוס זאת בטעות בתור עיקר הדין ולהמנע מהמצווה כליל כאשר לא תהיה לו אפשרות להחמיר. ולכן אין להחמיר כדעה שלא פוסקים כמותה. ודין זה מוסכם הן על בית שמאי והן על בית הלל.

ג. לפי הרי"ד, האמירה "לא עשה ולא כלום" היא אפילו כאשר הצד השני מחמיר, כיוון שאם אדם מתרגל להחמיר כשיטה השניה, הוא עלול להתבלבל ולחשוב שנפסקה הלכה כמותם ויעשה על פיהם גם כשדעתם היא קולא. ודין זה מוסכם הן על בית שמאי והן על בית הלל.

ד. לפי הפני יהושע, האמירה "לא עשה ולא כלום" כוונתה שלאחר שנפסקה הלכה כב"ה, לא רק שאין להקל כב"ש, דהוא פשיטא, אלא אפילו כשב"ש מחמירים אין מעלה או הידור להחמיר כמותם.

ה. ולפי הצעתנו, האמירה "לא עשה ולא כלום" היא הכרעה כיצד על בית שמאי לנהוג לאחר שנפסקה ההלכה כבית הלל, תלמידי ב"ש נחלקו בדבר והכריעה הגמרא שעליהם לפסוק כב"ה גם לקולא.

◆ ◆ ◆